

ДОСЛІДЖЕННЯ

Станіслав Кульчицький (Київ)

ГОЛОДОМОР 1932 - 1933 рр. НА КУБАНІ

У День соборності ми завжди згадуємо, що живемо в державі, що розкинулася на площі в 604 тис. кв. км. Це істотно більше за територію будь-якої іншої європейської країни. Звісно, Україна менша за Росію й Туреччину, але ці держави, суворо кажучи, не європейські, а євро-азійські.

І все ж таки за межами України залишився цілий ряд територій, що примикали до неї, в яких ще на пам'яті старшого з нинішніх поколінь, українці становили більшість населення. А тепер на цих територіях, що є частиною Румунії, Словаччини, Польщі, Білорусі та Росії, українців залишилося зовсім мало. Більшість їх асимільована, якась частина була навіть депортована. Говорячи про те, що все населення українських земель тепер об'єднане в одній державі зі столицею в Києві, не треба забувати про це.

Найбільшою у втраченому масиві українських етнографічних земель і за територією, й за населенням є Кубань. Тепер це Краснодарський край Російської Федерації. Гадаю, що розповідь про загибель української Кубані ніхто не сприйме як спробу реанімувати висловлені в 20-ті роки харківським компартійно-радянським центром претензії до Російської Федерації. Які можуть бути територіальні претензії, якщо доводиться говорити про загибель української Кубані майже три чверті століття тому? Однак завжди слід пам'ятати про те, як вона гинула.

Ухвалений Верховною Радою закон про Голодомор як геноцид розділив, на жаль, громадян України. Одночасно він став додатковою проблемою в непростих українсько-російських відносинах. Це відбувається через незнання самої суті проблеми Голодомору, через невміння відділити його від голоду 1932 - 1933 рр. в інших регіонах Союзу.

Звісно, Сталін використав зброю голоду для знищення українців. Однак не треба робити наголос на етнічній складовій Голодомору, бо тим самим ми перекладаємо провину за це лиходійство з купки кремлівських покидьків на Росію й російський народ. Фактично ж, терор голодом був спрямований не проти етнічних українців, а проти громадян України – найбільшої національної республіки Радянського Союзу на кордоні з Європою, яка в ситуації 1932 - 1933 рр. ось-ось готова була скинути з себе нестерпний тягар кремлівської диктатури. Організатором цієї небаченої терористичної акції була аж ніяк не державна партія (в якій я сам

перебував 40 років). Кампанію з вилучення в селах УРСР і Кубані всіх продовольчих запасів, накопичених селянами й козаками до нового урожаю, запланували й здійснили лише декілька людей, які боялися, що їх змете з насиджених місць на вершині влади народний гнів. Вони ж визначали заготівельну політику в усіх регіонах СРСР, коли три роки поспіль, починаючи з першої колгоспної осені 1930 року, хліб брали з кров'ю, доводячи селян до голоду з численними смертними випадками. Чому ж держава й партія виявилися іграшкою в руках цих покидьків? Питання не до мене: першим попередив про небезпеку своє оточення фундатор партії, доктрини й цієї самої держави.

Розумінню суті Голодомору заважають наші сталі уявлення про Радянський Союз. Люди на всьому пострадянському просторі пам'ятають цю країну такою, якою вона стала після Великого голоду 1932 - 1933 рр. і Великого терору 1937 - 1938 рр. Але до подій 20-х і початку 30-х рр. слід застосовувати критерії, що відповідають об'єктивній реальності тих років. Тоді Радянський Союз ще був союзом держав, а не централізованою державою. Сталін був тоді не диктатором, а одним із вождів, становище якого в Кремлі ставало хитким через вкрай гостру соціально-економічну кризу, викликану його ж політикою „підхльостування” темпів індустріалізації. Ілюстрацією гостроти цієї кризи був голод 1932 - 1933 рр. майже в усіх регіонах країни.

Викладені вище вступні зауваження потрібні для розуміння того, що сталося з українською Кубанню на початку 30-х рр. Розуміння кубанської трагедії допоможе зрозуміти й інше: терор голодом був спрямований проти громадян Української держави, яка народилася 1917 року, була розгромлена більшовиками, але відродилася в оболонці радянської республіки. Генсек був досить розумним, аби зрозуміти просту істину: радянська оболонка здатна приховувати антирадянський зміст. Зрештою, Кремль усе-таки втратив Україну 1991 року, коли її комуністична верхівка озброїлася антирадянською символікою УНР, щоб здобути для себе свободу.

Неможливо відділити голод у УРСР від кубанського, це один і той же Голодомор. Однак голод в УРСР уже має колосальну літературу, а кубанський усе ще залишається багато в чому „білою плямою”. У цій статті мова піде саме про кубанський голод. Але розповіді про загибель української Кубані має передувати довідка про її народження.

У другій половині XVIII ст. прилягаючі до Чорного та Азовського морів степи увійшли до складу Російської імперії. Найкращі у світі чорноземні землі, що ніколи не знали плуга, межували з перенаселеною Україною. Тому українські хлібороби активно освоювали пустинні

райони Дикого поля. Вирішальну роль у колонізації степових просторів Північного Кавказу зіграли козаки, передусім – запорозькі.

1775 року Катерина II наказала ліквідувати центр поглиненої імперією держави гетьмана Богдана Хмельницького – Запорозьку Січ. Частині козаків вдалося втекти від переслідування й заснувати у володіннях турецького султана Задунайську Січ. Інші під час чергової російсько-турецької війни були організовані 1788 року в Чорноморське козацьке військо й оселилися між Південним Бугом і Дністром. Після цієї війни Катерина приєднала до імперії частину Північного Кавказу та перевела чорноморських козаків на Кубань. Тут вони на подарованих землях заснували 40 курінних селищ і адміністративний центр, названий Катеринодаром (тепер Краснодар).

З 1792 року й до селянської реформи 1861 року на Кубань переселялися лише козаки: Чорноморське козацьке військо, Азовське козацьке військо, слобожанські реєстрові козаки і т.д. Усього було переселено в організованому порядку до 150 тис. осіб¹. Більшою мірою, ніж інші регіони колонізації, Кубань набула характеру української етнічної території.

Прагнучи приглушити національне забарвлення козацького краю, царський уряд провів 1861 року адміністративну реформу: до чорноморців була приєднана територія, населена нащадками донських козаків – Лінійне козацьке військо. Об'єднане козацьке військо назвали Кубанським.

У травні 1862 року царський уряд ухвалив закон „Про заселення передгір'я західної частини Кавказького хребта кубанськими козаками й іншими переселенцями з Росії”. Закон допускав приватну власність на землю й поселення осіб некозацького стану на військових землях. Це дало поштовх до масового переселення звільнених від кріпосної залежності селян на Кубань. Так у Кубанській області з'явився новий стан: іногородні.

Переселенська політика царизму виявилася ефективною, що було засвідчено Всеросійським переписом населення 1897 року. Найбільш активно Кубанський округ в тих його кордонах заселявся вихідцями з України: 45% від усієї кількості переселенців, 377 тис. осіб обох статей. З цієї кількості Лівобережжя дало 249 тис. переселенців, три південні губернії – 107 тис., а Правобережжя – лише 21 тис.²

Перепис 1897 року показав, що сукупна кількість іногородніх за 35 років майже зрівнялася з козацьким населенням області. Усього на Кубані тоді проживало 1923 тис. осіб, в тому числі на військовій території – 1489 тис., проти 393 тис. 1861 року.³

У кубанському суспільстві існували дві групи протиріч – станові (між добре забезпеченими землею козаками й малоземельними іногородніми) та національні (між чорноморцями та лінійцями). Царизм

слідував віковому правилу володарів, які бажали без особливих зусиль контролювати ситуацію: „розділяй і володарюй”. Одночасно розвиток ринкових відносин формував третій розлом усередині кубанського суспільства – класовий.

Ці протиріччя чітко проявилися в подіях 1917 - 1920 рр. Кордони Української держави визначалися за ознакою чисельної переваги українців в тій чи іншій місцевості. Однак ні Центральна Рада, ні гетьман П.Скоропадський, ні Директорія не змогли приєднати Кубань до України. Зате білогвардійським генералам вдалося використати десятки тисяч чорноморців в ролі „гарматного м'яса” в громадянській війні. Чимало їх загинуло, чимало змушено було емігрувати.

Після утворення СРСР Кремль розпочав кампанію коренізації, метою якої було вкорінення радянської влади в національних республіках і районах. Райони з переважанням певної національності отримували статус національних. Адміністративна діяльність, викладання в школах і засоби масової інформації переводилися на мову цієї національності. Зокрема, в УРСР виникли польські, німецькі, болгарські й інші райони. У масштабах усієї України розгорнулася кампанія українізації.

Коренізація в поєднанні з адміністративно-територіальною реформою поставили на порядок денний питання про коригування міжреспубліканських кордонів. 1923 року уряд УРСР почав клопотання про приєднання до республіки повітів, що примикали до неї, й волостей Курської та Воронежської губерній з переважно українським населенням. На неофіційному рівні йшлося й про приєднання Кубані, але поставити це питання офіційно українське керівництво не наважилося. Зате влада Північного Кавказу висунула зустрічну вимогу про передання їй Шахтинського й Таганрозького округів УРСР.

Рішення про коригування кордонів України, Білорусі та Росії було прийняте в жовтні 1925 року. Україна зробила заявку на приєднання суміжних територій з населенням 2051 тис. осіб, але отримала лише територію з населенням 278 тис. осіб (Путивльський повіт і деякі прикордонні волості). Одночасно вона втратила території з населенням 479 тис. осіб (в основному Таганрозький і Шахтинський округи)⁴.

У грудні 1926 року в СРСР був проведений перепис населення. Він показав, що в Росії були прикордонні з Україною території, де переважало українське населення. Чисельність українців у них становила 2733 тис. осіб. Зокрема, в Краснодарському районі нараховувалося 103 тис. українців (84% усього населення), Таганрозькому окрузі – 192 тис. (72%), Кубанському окрузі – 915 тис. (62%). Сукупна кількість українців у Північно-Кавказькому краї дорівнювала 3 107 тис. (37% усього населення)⁵.

Не чекаючи опублікування повних даних перепису, керівництво України з ініціативи Миколи Скрипника повернулося до проблеми українсько-російського прикордоння. В архівній справі політбюро ЦК КП(б)У зберігся протокольний запис від 21 травня 1927 року за підписом генерального секретаря Л.Кагановича: „У зв'язку з тим, що минулий Всесоюзний перепис дасть вичерпні дані, визнати необхідним поставити питання в ЦК ВКП про приєднання до України прикордонних районів з більшістю українського населення. Просити ЦК ВКП(б) утворити спеціальну комісію”⁶.

ЦК ВКП(б) з комісією не поспішав, вважаючи питання про коригування кордонів вичерпаним. Однак М.Скрипник продовжував бити на сполох. Головним для нього було аж ніяк не збільшення території республіки за рахунок сусідів, а надання можливості українському населенню не розчинитися в інонаціональному середовищі. Вивчаючи матеріали перепису, він бачив, що українці Північного Кавказу поступово втрачають свою мову та культуру. У Кубанському окрузі українцями визнали себе 915 тис. чоловік, але лише 729 тис. заявили, що рідною для них є українська мова⁷.

У травні 1928 року М.Скрипник знову звернувся до політбюро ЦК КП(б)У з офіційним поданням. У ньому говорилося, що русифікація мільйонів українців за межами УРСР не відповідає „здійснюваній нами правильній лєнінській національній політиці й послаблює її революційний вплив на пригноблені маси Західної України, Буковини, Бессарабії”. Прошу звернути увагу: нарком освіти УРСР у завуальованій формі порівняв русифікацію українців у Росії з політикою колонізації населення Західної України Польською державою та політикою румунізації в Буковині й Бессарабії. До цього переліку не увійшла Закарпатська Україна, бо чеський уряд не сприяв асиміляції населення.

Записка Скрипника була розглянута в політбюро ЦК КП(б)У. Кагановичу, Чубарю й Скрипнику було доручено відредагувати її й адресувати в ЦК ВКП(б). Редагування записки звелося до того, що зникли претензії на ті частини Північно-Кавказького краю, в яких українці становили більшість населення. Каганович знав, що Сталін реагував на рядок із гімну УНР, у якому називалися етнографічні кордони України („від Сяну до Дону”), як бик на червоне. Разом із надісланою запискою Каганович направив особисте послання Сталіну, в якому просив поставити на закрите засідання секретаріату ЦК ВКП(б) питання „про передання УРСР повітів з більшістю українського населення Курської та Воронежської губерній, у зв'язку з районуванням Центрально-Чорноземної області”⁸.

Претензії офіційного Харкова на територію Російської Федерації залишилися незадоволеними. Американський історик Террі Мартін у книжці про Радянський Союз цитує виявлену ним у архіві репліку Сталіна, яка пояснювала позицію Кремля: „Ми в ЦК двічі вивчали питання й залишили без наслідків. Ми маємо бути особливо обережними, бо такі зміни провокують колосальний опір з боку деяких росіян”⁹.

Тяжба про кордони зіграла позитивну роль у розв’язанні зовсім іншого питання: про українізацію Кубані. Зрештою М.Скрипник домагався тільки того, щоб українці Північного Кавказу не втратили свою мову та культуру. Він діяв у руслі офіційної політики коренізації, ухваленій керівництвом партії 1923 року.

Сталін розумів, що політика українізації має для Кремля як плюси (вкорінення радянської влади), так і мінуси (національне відродження). Однак він усіляко підтримував цю політику, діючи через Кагановича й Скрипника, бо мав особистий інтерес. У запеклій боротьбі за владу, яка точилася в Кремлі в 1923-1928 рр., для нього була життєво важливою підтримка величезної партійної організації України. Уродженці України Лев Троцький та Григорій Зинов’єв (нинішній Кіровоград у 1924 - 1934 рр. називався Зинов’євськом) не отримали такої підтримки. Сталін її отримав.

Незважаючи на затятий опір керівництва Північно-Кавказького краю, яке побоювалося появи на своїй території другої України, справа з українізацією зрушила з мертвої точки. У грудні 1928 року крайком затвердив трирічний план українізації всіх 37 районів з переважно українським населенням¹⁰.

19 районів, що підлягали українізації на Кубані, становили основну територію округу. Саме тут українізація значно випереджала затверджений план, що неприємно здивувало Сталіна. Домігшись повного особистого контролю над складом політбюро ЦК ВКП(б), він перестав потребувати підтримки українських комуністів. Якщо Кубань ставала другою Україною, вона мала розділити долю УРСР.

22 жовтня 1932 р. Сталін вирішив направити на Північний Кавказ хлібозаготівельну комісію на чолі з Кагановичем. До складу комісії увійшли заступник голови Комітету заготівель М.Чернов, нарком постачання А.Мікоян, заступник голови ОДПУ Г.Ягода, заступник наркомвоєнмора Я.Гамарнік, член колегії наркомата РСІ М.Шкірятов, секретар ЦК ВЛКСМ О.Косарєв. Мета комісії, яка була сформульована Кагановичем і затверджена в протоколі політбюро ЦК ВКП(б) від 1 листопада, визначалася двома пунктами:

– “доручити всій групі товаришів спільно з крайкомом виробити заходи з посилення хлібозаготівель по Північному Кавказу, особливо — на Кубані, та безумовного виконання плану озимої сівби;

– основне завдання зазначеної групи товаришів – виробити і провести заходи зі зламу саботажу сівби та хлібозаготівель, організованого контрреволюційними куркульськими елементами на Кубані”¹¹.

Північний Кавказ розглядався як цілісний регіон тільки тому, що входив до складу Російської Федерації на правах окремого краю. Він складався з 11 округів, які дуже відрізнялися один від одного природними умовами, структурою економіки і складом населення.

Діяльність надзвичайної комісії Кагановича призвела до загибелі від голоду сотень тисяч жителів Північного Кавказу. Тому до кожного слова у наведеній вище постанові політбюро ЦК ВКП(б), з якої й розпочався відлік цих жертв, треба поставитися з особливою увагою. Якщо проаналізувати постанову під кутом зору співвідношення між частиною (Кубань) і цілим (Північно-Кавказький край), то виявиться, що частина явно домінує. У першому абзаці посланці Сталіна повинні були спілкуватися з крайкомом ВКП(б), і тому в сферу інтересів “групи товаришів” потрапив весь край, хоча й тут підкреслюється: “особливо – на Кубані”. В другому абзаці формулюється основне завдання “групи товаришів” – злам саботажу сівби і хлібозаготівель. Якраз тут територія, на якій повинна була розгортатися діяльність надзвичайної комісії, визначена однозначно: Кубань.

Чому складалося саме таке співвідношення між частиною і цілим? Сталінська команда інтернаціоналістів визнавала тільки один пріоритет в репресивній політиці – класовий. Він чітко простежується і в наведених формулюваннях постанови про утворення надзвичайної комісії: саботаж нібито організували контрреволюціонери-куркулі, хоч заможні селяни, яких радянська влада затаврувала цими словами, були виселені ще у 1930–1931 рр. в малоприсаєднані для життя регіони СРСР.

Національна складова репресивної політики ретельно маскувалася. Наприклад, на засіданні бюро крайкому ВКП(б) 23 листопада Каганович так само чітко визначав географічні пріоритети надзвичайної комісії, але пояснював їх фальшивими аргументами: “Не треба брати Північний Кавказ в цілому. Адже північна частина план сівби виконала. І хліб здала краще. Весь тиск треба зосередити на Кубані... Ваша виключна увага повинна бути прикута до районів Кубані, особливо у питаннях чистки”¹².

Каганович мав рацію, коли говорив про виконання іншими десятима округами краю планів сівби й менше недовиконання хлібозаготівельного плану. Але ті, хто встановлював плани, керувалися тільки їм відомими

міркуваннями. Ми не зможемо документально обґрунтувати, чому Україна у 1931 р. одержала єдиною з усіх хлібовиробних регіонів такий напружений план заготівель, що виконання його призвело до голоду у першій половині 1932 р. Так само у нас нема доказів того, чому напруженість кубанських планів у 1931 - 1932 рр. істотно перевершувала напруженість планів в інших округах Північно-Кавказького краю.

Проте прикута до Кубані увага час від часу матеріалізувалася в необережних ремарках керівників найвищого рангу. Зокрема, одразу після приїзду в адміністративний центр краю – Ростов-на-Дону 1 листопада 1932 р. Каганович торкнувся теми напливу селян з голодуючої України у першій половині 1932 р., і не утримався від такого зауваження: “Безсумнівно, серед тих, хто приїжджав з України, були організовані групи, які вели роботу, особливо на Кубані, де українська мова”¹³.

“Приїжджих з України” Каганович зачепив і в доповіді на розширеному засіданні бюро Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) спільно з бюро міськкому та компартійно-радянським активом Ростова-на-Дону. Але тут це не була необережна ремарка. Аналізуючи класовий склад кубанської контрреволюції, секретар ЦК ВКП(б) назвав таких її учасників: невиселені куркулі, заможні селяни, які переростали в куркулів, ті, хто втік із заслання. Лише в четверту чергу він назвав тих, хто особливо тривожив радянську владу: “І, насамкінець, представники буржуазної, білогвардійської, казачеської інтелігенції (а її багато у великих кубанських станицях, в одній станиці Полтавській налічується понад 400 чоловік інтелігенції, з них багато з білогвардійським минулим). До цієї інтелігенції додалась частина петлюрівців, які перекочували навесні з України”¹⁴.

Тему визвольної боротьби українців Каганович ототожнив лише з приїжджими “петлюрівцями”. Місцева інтелігенція у нього мала три різних означення, але української інтелігенції на Кубані він впритул не бачив. Це й не дивно: він уже готував таємну постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, яка була прийнята 14 грудня 1932 р. Вона нібито присвячувалася хлібозаготівлям, але один з її пунктів торкався зовсім іншої теми — українізації Північного Кавказу.

Впродовж 20-х рр. харківський компартійно-радянський центр постійно домагався від Кремля об’єднання з радянською Україною тих регіонів на українсько-російському прикордонні, в яких українці становили більшість населення. Це бажання здавалося настільки природним і вагомим, що його підтримував і Л.Каганович, перебуваючи у 1925 - 1928 рр. на посаді генерального секретаря ЦК КП(б)У. Але Кремль солідаризувався з російськими регіонами, які не бажали “відпустити” населені українцями частини своєї території. Навіть більше: Сталін пішов

назустріч керівникам Північно-Кавказького краю і віддав їм Таганрозький і Шахтинський округи УСРР. На Північному Кавказі утворилася друга Україна, центром якої, безсумнівно, був Кубанський округ. Незважаючи на цілеспрямовану русифікацію цього регіону впродовж багатьох десятиліть, кубанські українці, як підкреслював М.Скрипник, в основному зберегли свою мову і культуру: за Всесоюзним переписом 1926 р. на Кубані налічувалося 915 тис. українців, з яких 729 тис. розмовляли рідною мовою¹⁵.

Компенсуючи явну несправедливість у визначенні українсько-російського кордону, Сталін підтримав наполегливі ініціативи М.Скрипника в українізації як прилеглих до України територій з більшістю українського населення, так і українських анклавів у Казахстані і на Далекому Сході. Зрештою, політика коренізації, у тому числі українізації, була офіційною національною політикою Кремля. Партія більшовиків урочисто проголошувала, що кожна людина має право навчатися, спілкуватися в державних установах і оволодівати здобутками світової культури, користуючись рідною мовою. Дивіденди від такої політики були вагомими, тому що вона сприяла укоріненню радянської влади в неросійському середовищі. Проте Кремль враховував й небезпеки: така політика сприяла національному відродженню, яке забезпечувало фундамент для розгортання визвольної боротьби.

Порівняно з позитивом коренізації, який досягався для Кремля негайно, її негативи визрівали поступово. Радянська влада встигала укорінюватися в неросійському середовищі, внаслідок чого Кремль здобув підтримку місцевих кадрів і вже без зайвого поспіху міг впроваджувати в національних республіках культуру і мову імперської нації.

Серед українського населення Північно-Кавказького краю політика українізації зустріла якнайширшу підтримку. Число українців, які навчалися в національних школах, зросло з 12% в 1928/29 навчальному році до 80% в 1931/32 році¹⁶. Українці за межами УСРР з ентузіазмом підтримували зусилля уряду УСРР, які перешкоджали їхній денационалізації.

Національне відродження українського населення в Росії подвоювало небезпеки українізації в самій Україні, які в Кремлі починали відчуватися все більше.

В лютому 1931 р. на адресу президії XIII Всеукраїнського з'їзду рад надійшла заява, яку підписали деякі делегати і гості з'їзду – робітники харківських заводів. Вони обурювалися тим, що в 1929 р. УСРР з її 30-мільйонним населенням мала не більший бюджет, ніж 5-мільйонна Московська область. Вони вказували на жахливий стан села ("босі, голі, голодні, принижені, придушені, загнані, пограбовані гірше, ніж грабував

царський уряд, у сто разів гірше, ніж грабує найбільш жадібна капіталістична країна свої колонії”). Кінцевий висновок цієї заяви був такий: “Треба будувати українську радянську державність, бо вже час наспів. Населення зросло, воно вже мало говорить про поламаний паркан чи про відібрану квартиру, а воно говорить про Державу. Українську радянську державність треба будувати, бо вона тільки розпочата, а у нас до цього часу говорять тільки про мову, культуру, хоча це теж елементи державності”¹⁷.

Потрібна була громадянська мужність, щоб піддати критиці курс Кремля з політичних, а не культурницьких позицій. Тому заяви подібного змісту виголошувалися не часто. Але поодинокість відкритих виступів не могла служити показником непоширеності опозиційних настроїв в суспільстві. Чим більше поглиблювалася соціально-економічна криза, тим вірогіднішим ставав раптовий виплиск антирадянських настроїв в найбільш небезпечних для Кремля формах.

Від політики українізації в УСРР Кремль відмовитися не міг, незважаючи на її зростаючу небезпеку для центру. Як титульна нація союзної республіки, українці повинні були володіти зовнішніми ознаками суверенності. Але українізацію в межах Російської Федерації Сталін вирішив негайно припинити. Нарощування пов’язаних з хлібозаготівлями репресій створювало ситуацію, в якій цю акцію можна було здійснити порівняно непомітно.

10 грудня, коли на політбюро ЦК ВКП(б) обговорювалося питання про хлібозаготівлі в УСРР, на Північному Кавказі і в Західній області, Сталін раптом відхилився від теми і почав звинувачувати головного промотора українізації в російських регіонах і пропагандиста возз’єднання Кубані з УСРР Миколу Скрипника у зв’язках з націоналістичними елементами¹⁸. Прийнята після цього засідання політбюро ЦК постанова ЦК ВКП(б) „Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області” від 14 грудня 1932 р. стосувалася не стільки заготівель, скільки національної політики Кремля. Можна твердити, що ця постанова знаменувала собою відмову (але тільки стосовно України) від тих напрямів національної політики, які були схвалені після утворення СРСР XII з’їздом РКП(б). Легітимізований партійним з’їздом курс національної політики скасовувався таємною постановою!

Провал хлібозаготівель в цій постанові пов’язувався з контрреволюційною роботою куркулів, колишніх офіцерів, петлюрівців, прибічників Кубанської Ради. Постанова вимагала від партійних комітетів і радянських органів влади в Україні і на Північному Кавказі “рішуче викоренити ці контрреволюційні елементи шляхом арештів,

ув'язнення в концтабір на тривалий строк, не зупиняючись перед запровадженням вищої міри покарання щодо найбільш злісних з них”¹⁹.

Увага Північно-Кавказького крайкому і крайвиконкому зверталася на те, що “легковажна, не впливаюча з культурних інтересів населення, не більшовицька “українізація” майже половини районів Північнокавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи і друку з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації спротиву заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т.п.”²⁰.

ЦК КП(б)У і РНК УСРР зобов'язувалися цією постановою забезпечити “систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації”. Це вимагало, на думку авторів постанови, “вигнання петлюрівських та інших буржуазно-націоналістичних елементів з партійних і радянських організацій”²¹. Сформульована вимога започатковувала кампанію боротьби з “скрипниківщиною”, яка в 1933 р. затягнула у свій вир в Україні десятки тисяч представників національної інтелігенції.

Постанова вимагала “негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів “українізованих” районів, а також всі газети та журнали, що видаються, з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову”²².

Постанова від 14 грудня торкалася тільки Північного Кавказу. Але навздогін їй 15 грудня була затверджена постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших районах СРСР. В ній засуджувалися виступи і пропозиції про українізацію ряду районів СРСР, які йшли “від окремих українських товаришів”. Прізвище М.Скрипника не називалося, він ще був захищений від прямих нападок членством в політбюро ЦК КП(б)У. Постанова вимагала негайного переведення всіх українських газет, друку і видань на російську мову, а до осені 1933 р. – деукраїнізації викладання в школах²³.

Грудневими постановами 1932 р. політика українізації за межами УСРР припинялася, а безпосередньо в союзній республіці бралася в “їжаківі рукавички”. Неукраїнські національні райони в УСРР та в інших союзних республіках продовжували існувати. Розташовані на державному кордоні УСРР німецький і польський райони теж залишалися. Щоправда, майже всіх німців і поляків чекісти виселили з них саме через те, що ці національні райони перебували на кордоні.

Цілеспрямована русифікація українців (поки що – тільки за межами їхньої власної республіки) покликана була зменшити загрозу для

цілісності радянської імперії. Цю загрозу в Кремлі вбачали в самому існуванні України та українського народу.

1 листопада Каганович з своєю групою приїхав в Ростов-на-Дону і ввечері скликав бюро Північно-Кавказького крайкому ВКП(б). Вислухавши звіти про посівну кампанію і заготівлі, він запропонував перші заходи: поставити на “чорну дошку” 3-5 станиць, провести чистку компартійно-радянського апарату з опублікуванням карних справ у пресі, у провідні райони відрядити працівників крайового рівня. Неофіційно звертаючись до присутніх, він порекомендував пустити поголос про переселення з Півночі селян на кубанські землі, які краще справлялися б з родючими чорноземами²⁴.

4 листопада Каганович підготував постанову бюро Північно-Кавказького крайкому ВКП(б) “Про хід хлібозаготівель і сівби по районах Кубані”. Текст постанови він переправив Сталіну, який вніс свої поправки. За вказівкою Сталіна постанова була опублікована в краєвій газеті “Молот”²⁵.

Цією постановою на “чорну дошку” заносилися перші три станиці: Ново-Рождественська (Тихорецький район), Медведовська (Тимошевський район) і Теміргоївська (Курганський район). Населення попереджувалося, що у випадку продовження саботажу сівби і хлібозаготівель всі колгоспники та одноосібники будуть вислані на Північ, а станиці заселятимуться старанними колгоспниками, які працюють в умовах малоземелля в інших краях. Крайпрокуратура і крайсуд зобов’язувалися у прискореному темпі розглянути всі справи щодо розкрадання колгоспного майна і застосувати до винуватців заходи, передбачені відповідним декретом²⁶.

5 листопада Каганович виїхав в райони. Виступаючи в станиці Медведовській (24 тис. жителів), він заявив її жителям: “Ми переселимо на Північ усіх, хто не хоче сіяти”²⁷. Виселенням він погрожував і жителям станиці Полтавської, додаючи при цьому: “Так засмітити кубанські землі – це ганьба” (слово “ганьба” промовлялося українською мовою)²⁸.

8 листопада Каганович виїхав в Москву. Депортація жителів деяких кубанських станиць відбувалася вже без нього, але з його ініціативи. Постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 грудня він написав майже повністю, в тому числі помістив до неї окремих підпункт про станицю Полтавську: “Виселити в найкоротший строк в північні області СРСР з станиці Полтавської (Північний Кавказ), як найбільш контрреволюційної, всіх жителів, за винятком справді відданих Радвладі і не замішаних в саботажі хлібозаготівель колгоспників та одноосібників і заселити цю станицю сумлінними колгоспниками-червоноармійцями, працюючими в

умовах малоземелля і на незручних землях в інших краях, передавши їм всі землі і посіви озимини, будівлі, реманент і худобу тих, хто виселяється”²⁹.

З чотирьох великих станиць – Полтавської, Медведовської, Урупської і Уманської було вислано на Північ країни 51,6 тис. осіб, а з інших станиць – не менше 10 тис.

Ті, хто не бажав грабувати селян і козаків, ставлячи їх перед перспективою смерті від голоду, самі опинилися перед обличчям смерті. Ще перед прибуттям Кагановича на Північний Кавказ чекісти заарештували 5 тис. кубанських комуністів (в цілому по краю – 15 тис.)³⁰. Серед заарештованих був секретар партосередку станиці Отрадн Тихорецького району М.Котов. Вночі він зібрав членів партії і запропонував роздати значну частину колгоспного хліба колгоспникам на трудовні, не записуючи в книги ні обмолоту, ні розданого хліба. Тим, хто проговориться про це рішення осередку, він загрожував розстрілом. В осередку, однак, знайшовся сексот (“секретний сотрудник” в позаштатній мережі ОДПУ – авт.), який “проговорився”. Протягом доби Котов був засуджений райсудом до 10 років ув’язнення. На зустрічі з секретарями райкомів партії 2 листопада А.Мікоян так прокоментував цей випадок: “Справа Котова – симптоматичне явище. Це кронштадтське явище, вилазка кронштадців. Виявивши його, в Тихорецькому районі не спромоглися організувати процес. Після суду Котов вийшов з ореолом героя, мученика за народні інтереси”³¹.

Каганович вивчив справи про саботаж хлібозаготівель і підготував 3 листопада проект рішення Північно-Кавказького крайкому ВКП(б). 4 листопада рішення було прийнято, після чого крайовий суд переглянув усі попередні вироки. Зокрема, М.Котов і 15 членів станичного партійного комітету 18 листопада були засуджені до розстрілу³².

3 листопада Каганович підготував ще один проект рішення Північно-Кавказького крайкому – про чистку парторганізації краю. На порядок денний ставилася чистка сільських парторганізацій, в першу чергу – районів Кубані. Головою крайової комісії з чистки затверджувався М.Шкірятов³³.

За даними першого дослідника кубанського голодомору Євгена Осколкова, впродовж двох останніх місяців 1932 р. і в 1933 р. в краєвій парторганізації було виключено з партії близько 40 тис. осіб. До 30 тис. членів партії без зняття з партійного обліку покинули свої парторганізації і втекли з краю³⁴.

---

¹ Петренко Є.Д. Переселенський рух з України на Кубань (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1997. – С.3.

-
- ² Там само. – С.15.
- ³ Там само. – С.17.
- ⁴ Боєчко Василь, Ганжа Оксана, Захарчук Борис. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1994. – С.58, 156-157.
- ⁵ Садовський В. Українці поза межами УСРР на основі перепису 1926 р. // Українська людність в СРСР. – Варшава, 1931. – С.138-139.
- ⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2673.
- ⁷ Скрипник Микола Статті й промови. – Т.ІІ. – Ч.1. – Харків, 1931 – С.322.
- ⁸ Російський державний архів соціально-політичної історії. – Ф.81. – Оп.3. – Спр.120. – Арк.57.
- ⁹ Terry Martin. The Affirmative Action Empire. Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1929. Ithaca and London, 2001. – P.280-281.
- ¹⁰ Там само. – P.289.
- ¹¹ Командири великого голоду. Поїздки В.Молотова і Л.Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932 – 1933. – К., 2001. – С.250.
- ¹² Там само. – С.281-282.
- ¹³ Там само. – С.254.
- ¹⁴ Там само. – С.291-292.
- ¹⁵ Скрипник М. Статті й промови. – Т.ІІ. – Ч.1. – С.322.
- ¹⁶ Martin Terry. The Affirmative Action Empire. – P.290.
- ¹⁷ Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С.426.
- ¹⁸ Командири великого голоду. – С.51.
- ¹⁹ Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С.292.
- ²⁰ Там само. – С.292-293.
- ²¹ Там само. – С.293.
- ²² Там само. – С.293-294.
- ²³ Командири великого голоду. – С.312-313.
- ²⁴ Там само. – С.254.
- ²⁵ Там само. – С.43.
- ²⁶ Трагедия советской деревни. – Т.3. – М., 2001. – С.522.
- ²⁷ Командири великого голоду. – С.267.
- ²⁸ Там само. – С.269.
- ²⁹ Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С.293.
- ³⁰ Martin Terry. The Affirmative Action Empire. – P.300-301.
- ³¹ Командири великого голоду. – С.43, 258-259.
- ³² Там само. – С.43.
- ³³ Там само. – С.272-273.
- ³⁴ Осколков Евгений. Голод 1932-1933 гг. в зерновых районах Северо-Кавказского края.// Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки. – К., 1995. – С.120.